

ИЖТИМОЙ ЖАРАЁНЛАРДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҲОЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Жалилов Бахтиёр Норкулович

Қарши давлат техника университети катта ўқитувчиси.

998943327027

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада цивилизацияон жараёндаги инсон ҳуқуқлари ҳоясининг ривожланиши босқичи таҳлил қилинган. Бугунги кунда демократик тараққиёт турли омиллар – ижтимоий- сиёсий барқарорлик, давлат бошқаруви легитимлиги, иқтисодий эркинликлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда, уларнинг тағ замирида инсон ҳуқуқлари феномени ётади, дейиш мумкин. Инсон ҳуқуқлари феномени Ўзбекистоннинг стратегик манфаатлари ҳисобланмиш – ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти ва бозор иқтисодиётини шакллантиришида муҳим мезон бўлиб хизмат қилади.

***Калим сўзлар:** инсон ҳуқуқлари, демократия, Кант, Шахснинг ҳуқуқи, иерархия ва координация.*

ABSTRACT

This article analyzes the stage of development of the idea of human rights in the civilizational process. Today, democratic development is closely interconnected with various factors - socio-political stability, legitimacy of government, economic freedoms, and it can be said that the phenomenon of human rights lies at their core. The phenomenon of human rights serves as an important criterion in the formation of the rule of law, civil society and market economy, which are considered to be the strategic interests of Uzbekistan.

***Keywords:** human rights, democracy, Kant, the right of the individual, hierarchy and coordination.*

КИРИШ

Бугунги кунда “Янги Ўзбекистон – демократия, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари борасида умумэтироф этилган норма ва принципларга қатъий амал қилган ҳолда, пировард мақсади халқимиз учун эркин, обод ва фаровон ҳаёт яратиб беришдан иборат бўлган давлатга”¹ айланиб бормоқда. Бу борадаги ислохотларнинг самараси давлат ва жамият тараққиёти билан бир қаторда, мамлакатимизда инсон капитали ривожига ҳам асос бўлиб хизмат қилади.

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда // 17.08.2021 <https://president.uz/uz/lists/view/4547>

Ўзбекистонда миллий қонунчиликни инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқий стандартлар билан уйғунлаштириш, бу борада, инсон ҳуқуқлари соҳасида узоқ муддатли стратегияни самарали амалга ошириш долзарблигича қолмоқда. Шунингдек, мазкур йўналишда давлат сиёсати мезонларини ишлаб чиқиш, жамиятимизда инсон ҳуқуқлари маданиятини ошириш ва бу борада янги инновацион ижтимоий технологияларни татбиқ этиш кун тартибидаги масалалардан ҳисобланади. Том маънода инсон ҳуқуқларини таъминлаш жараёнида давлат, бизнес ва жамоат секторларининг ижтимоий шерикчилигини йўлга қўйиш муаммолари жамиятимиз олдида турган муҳим вазифалардандир. Ҳуқуқий саводхонлик ва бошқарув фаолияти бир-бирига диалектик боғлиқ, аммо алоҳида қаралиши мумкин бўлган косубстанционал воқеликлардир. Ҳуқуқий савобхонлик ижтимоий- ҳуқуқий борлиққа, ҳуқуқий ҳодисаларга шахсинг, жамиятнинг махсус, ҳуқуқий билимларга, ҳуқуқий хабардорликка, ҳуқуқий ахборотларга асосланган муносабатларининг ифодасидир. Бошқарув фаолияти кишилар хатти-ҳаракатларини маълум бир мақсадга йўналтириш учун қўлланиладиган ташкилий, социопсихологик ва ижтимоий-сиёсий таъсир усуллари ҳисобланади. Уларнинг ижтимоий аксиологик (социоаксиологик) қадриятлар тизимидаги ўрнини очиб беришдан аввал косубстанционал хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтиш даркор.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ҳуқуқ феномени шахс, жамият ҳаётига бевосита таъсир этмайди, у бир қатор усуллар ва механизмларни тақозо этади. Улардан бири ҳуқуқий саводхонликдир.

Ҳуқуқий саводхонлик иккита тушунча “ҳуқуқ” ва “саводхон”дан иборат. Унинг ядросини, ўзагини ҳуқуқ ташкил этади. Илм фанда И.Кантнинг ҳуқуқ феноменига берган таърифи кенг тарқалган. Файласуф “ҳуқуқ нима” деган саволни қўяди ва унга қуйидагича таъриф беради: “*Ҳуқуқ, деб ёзади Кант, бир шахс ўзбошимчалигининг бошқа бир шахс ўзбошимчалиги билан умумий эркинлик қонуни нуқтаи назаридан таққослаш мумкин бўлган шарт-шароитлар йиғиндисидир*”².

Масалан, объектга нисбатан мақсадига эргашадиган ҳар ким, мен сотаётган нарсадан у фойда олиши мумкинми ёки йўқ деган саволни ўз олдига қўймайди. Масала икки томон ўзбошимчалиги шакллари ҳақидадир, чунки улар мутлақ эркинлик, ҳамда ушбу эркинлик бошқанинг эркинлигига, умумий қонунга мувофиқми деган тарзда қўйилади”.

² Қаранг: Кант И. Сочинения в шести томах. Т.4. Часть 2.–Москва: Мысль, 1965. - С. 139

Демак, гап ҳуқуқнинг бир томонлама англаниши устида эмас, балки бошқа “Мен”, яъни “умумий қонун” билан диалектик боғлиқликда қарашни тақозо этади. Бир шахснинг ҳуқуқи бошқа шахснинг ҳуқуқи билан таққосланиши, улар ўртасидаги меъёрий муносабатлар сифатида қаралиши зарур. Бу ўз навбатида, ҳуқуқни биринчидан, бошқанинг ҳуқуқи билан қарашни, иккинчидан, умумий қонунга мувофиқлигини ҳисобга олишга ундайди. Ҳуқуқ фақат бир шахсга тааллуқли воқелик эмас, у барчага, умумга тааллуқлидир. Шахснинг ҳуқуқи мана шу умум ичида, у билан мунтазам муносабатда намоён бўлади.

И.Кантнинг фалсафий ҳуқуқий меросини махсус тадқиқ этган академик А.Х.Саидов ёзади: файласуф назарда тутган ҳуқуқ ва унинг социоаксиологик қадрлилиги: *“биринчидан, шахс хусусий мулки ва шахсий ҳуқуқларининг кафолатланган мақоми; иккинчидан, жамият аъзоларининг қонун олдида тенглиги; учинчидан, низоларнинг суд йўли билан ҳал этилиши; тўртинчидан, мажбурий суръатда амалга ошириладиган қонунларнинг мавжудлиги”*³ дадир. Шу тариқа И.Кант “ҳуқуқ инсонларнинг ўзаро бирга яшаши, мавжудлигининг ташқи муҳитга, жамиятда бир бирига алоқадор бўлган турли-туман шахсларнинг эркин иродаси ва ўзбошимчалигининг ўзаро чегараланиши ва таққосланишига дахлдор, деб ҳисоблаган”⁴. Мазкур таъриф кенг қабул қилинган. Ҳуқуқий саводхонлик ушбу фундаментал аҳамиятга эга таърифдан келиб чиқади ва уни махсус саъй-ҳаракатлар, билимлар, тарғиботлар орқали англашни билдиради.

Ҳуқуқий саводхонлик ва бошқарув ижтимоий-тарихий тараққиёт жараёнида эъзозланадиган қадриятлар сифатида шаклланган. Уларнинг социоаксиологик воқеликлар экани исбот талаб этмайдиган аксиомадир. Улар негизи, субстанционал асоси – давлат ва жамият, уларнинг бутун организм сифатида яшаши талабидир. Айнан ушбу талаб кишиларни бошқарув институтларига ишончини шакллантирган, эркин шахс, субъект сифатида ижтимоий муносабатларга киришиб яшашига имкон берган.

Хўш, ҳуқуқий саводхонликнинг имманент хусусиятлари ва бошқарув фаолиятидаги ўрни нималарда акс этади? Уларнинг социоаксиологик тизимдаги қиммати қандай, нималар билан ўлчанади? Қадриятларнинг эътирофи эмас, балки И.Кант назарда тутган “амалий тажриба”, эмпирик қиймати муҳим бўлса, бу тажриба ва қийматга қандай, нималар воситасида эришилади? мазкур саволлар, аввало, илмий методологик аҳамиятга эга. Уларни шу пайтгача на ҳуқуқшунослик, на ҳуқуқ фалсафаси ёки ижтимоий-сиёсий фанлар кун тартибига қўйган. Шунинг тан олишимиз зарурки, юқоридаги

саволларга жавоб топиш осон эмас, топилган жавоблар ҳам турли эътирозлар уйғотиши, ҳатто танқидга учраши мумкин.

хусусиятларни маълум бир соcioаксиологик негизларда қарашимиз лозим бўлади. Ушбу соcioаксиологик негизларни биз:

- ижтимоий-ҳуқуқий борлиқ;
- демократик ҳуқуқий давлат;
- инсон ҳуқуқлари;
- бошқарув институтлари;
- иерархия ва координация;
- конституционализм;
- лидерлик ва масъулият қабиларда деб биламиз.

Шуни алоҳида таъкидлашимиз зарурки, ҳуқуқий саводхонлик ва бошқарув фаолияти фақат ижтимоий қадриятлар сифатида эъзозланганида, ушбу қадриятлар сифатида кишилар ва жамият ҳаётига таъсир этганида эътиборлидир. Улар мудом соcioаксиологик борлиқ билан ҳамоҳанг, маълум бир ижтимоий қадрият сифатида ижтимоий онга ва кишилар хатти-ҳаракатларига, институтлар фаолиятига таъсир ўтказади. Юқоридаги негизлар соcioаксиологик борлиқдаги объектлар ва механизмлардир. Улар мазкур борлиқда бўла туриб ҳуқуқ ва бошқарув фаолияти учун негиз, таянч вазифасини ўтайди.

Ижтимоий-ҳуқуқий борлиқ ҳуқуқ феноменини ҳам, бошқарув фаолиятининг зарурлигини ҳам кун тартибига қўйувчи соcioаксиологик негиздир. Ҳуқуқ феномени ва бошқарув фаолиятига тааллуқли барча нарсалар, хусусиятлар ва функциялар ана шу борлиқдан ўсиб чиқади, ушбу борлиқ талабларининг ифодаси сифатида келади.

ХУЛОСА

Сиёсий ва фалсафий фанларда кенг қўлланиладиган “ижтимоий борлиқ” тушунчаси ҳуқуқ феномени талабларига қурилганида ёки ушбу талабларни ўз ичига олганида ижтимоий-ҳуқуқий борлиқ касб этади. Унда ижтимоий талаблар билан ҳуқуқий талаблар сингармоник бирликни ташкил этади, лекин ҳуқуқ асосий мезон, бирлаштирувчи ядро ҳисобланади. Бундай борлиқдаги барча хатти-ҳаракатлар, фаолият турлари, эришилган натижалар ҳуқуқий мезонлар билан ўлчанади. Барқарор ҳуқуқий қадриятларга амал қилиш, уларни сақлаш ва қўпайтириш, субъектлар фаолиятини ҳуқуқий талабларга мувофиқ ташкил этиш, бошқариш одатий ҳолдир. Ҳуқуқий қадриятларнинг қатъийлиги, ўзгармаслиги, барқарорлиги ҳеч кимда эътироз уйғотмайди, балки уларнинг

етишмаслиги кишиларда саволлар уйғотади. Шунинг учун ижтимоий-ҳуқуқий борлиқ ўзини ўзи ҳуқуқий қадриятлар билан тўлдириб боради, бу қадриятларни эъзозлашни фуқаролар бурчига айлантиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда // 17.08.2021 <https://president.uz/uz/lists/view/4547>
2. Jalilov, Baxtiyor Norqulovich. SOG‘LOM TURMUSH TARZI VA UNING SHAKLLANISHIGA TA‘SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR. 276-282
3. Norqulovich J. B. Globallashuv Davrida Migratsion Inqiroz //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 41. – С. 107-109.
4. Nosirjon o‘g‘li, N. K. (2024). TRADITIONAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF MORPHEME IN UZBEK LINGUISTICS. *American Journal of Philological Sciences*, 4(10), 53-56.
5. Ogli, N. K. N. (2024). ANALYSIS OF SOME WORDS IN UZBEK WITH COMPLEX MORPHOLOGICAL COMPOSITION. In *Next Scientists Conferences* (pp. 61-63).
6. Бахтиёр Ж. Н. У. Состояние и перспективы развития социологии в Узбекистане //International Scientific and Practical Conference World science. – ROST, 2017. – Т. 4. – №. 4. – С. 9.